

AZ ENTWURF ÉS AZ 1863. ÉVI EGYHÁZI TANTERV.

Brassai 1862-ben megvált a kollégiumtól mint tanár s ettől fogva csak mint felügyelő-gondnok és a nevelésügyi bizottság elnöke van hivatalos összeköttetésben az iskola ügyével. De megválhatott-e lelkiileg is az iskolától és a nevelés ügyétől az, aki az alkotmányos élet visszatérével az ifjúságról, mint „gondoskodásunk szeretett tárgyairól“ beszél s egyházát arra a „roppant feladat“-ra és súlyos felelősségre figyelmezteti, mely az autonomia visszanyertével rája nehezedett. ¹⁾

Azt a szomorú tíz esztendőt, mely a szabadságharc lezajlása után az alkotmányos élet hajnalodásáig eltelt, Pesten töltötte. Nem vett részt abban az autonomiáért folytatott szivós küzdelemben, melyet az Egyházi Képviselő Tanács, Kaáli Nagy Elek főgondnok irányítása mellett, főleg Mikó Lőrinc pennájával folytatott. ²⁾ E hősi küzdelem ismertetése most nem feladatunk; majd — ha Isten segít — visszatérünk rá. De röviden vázolnunk kell azt a nagy változást, melyet Thun gróf Organisationsentwurfjának ránk erőszakolása főiskolánk életébe hozott, hogy aztán 10 esztendő múlva az elejtett fonalat ismét felvehessük.

Ha az igazat őszintén meg akarjuk vallani, el kell ismernünk, mondja Kovácsi Antal ³⁾, hogy az Entwurf valójában áldásos hatású volt gimnáziumainkra s egész köznevelésünkre. Brassai kissé szűkebb markú az elismerésben, melyet egy zárójelbe szorított megjegyzésében így fejez ki: az Entwurf „acclimatizálásában azt a ferde és kártékony eljárást követtük, hogy a konkolyt belőle elszaporítottuk s a tiszta búzát a szemétdombra hánytuk“. ⁴⁾ Sajnáltni lehet, hogy Brassai nem fejtette ki, mi volt az ő felfogása szerint abban

¹⁾ Rövid elmélkedés az iskolaügy felett. Keresztény Magvető, 1861.

²⁾ Kovácsi Antal, Mikó Lőrinc életrajza. Keresztény Magvető, 1872.

³⁾ A gymnasium. U. o. 1870. 127.

⁴⁾ Középiskoláink ügye. Budapesti Szemle, 1874. 362—411. l.

a rendszerben a konkoly s mi a tiszta búza. Csupán egy alkalommal szól az Entwurfról a matematikával kapcsolatban¹⁾ s őszintén bevallja: „mi tűrés, tagadás, a szegény matematika rendszeresen elhanyagolt tárgy volt egész az Entwurf idejéig“. Innen, hogy tanítása módja a nyelvekével szemben fejletlenebb. „Az Entwurf által nyitott tág mező azoknak, kik az átmenet korában tanítói működésben voltak, csak perplexitást okozott, mintha egy dunai gőzös kapitányát egyszerre a sík tengerre küldenék“.

Nemcsak az unitárius közvélemény nyilatkozik ezekben az elismerésekben, hanem országos viszonylatban is érvényes ez a megállapítás. Csak egy tekintetet kell vetnünk az Entwurfra és az azelőtti magyar gimnáziumra s mindjárt feltűnik, hogy minő haladott állásponton áll az Entwurf a régi magyar gimnáziummal szemben. A régi magyar gimnázium még nagyjában a II. Ratio reakciós, latint imádó, elmaradott gondolkörében, a sivár és szelemtelen utilitárizmus elvi alapján áll. Az Entwurf tele van a nevelésre és tanításra vonatkozó felfogás emelkedettségével, egy csomó józan és bölcs pedagógiai útmutatással és általában egy haladotabb és elvszerűbb pedagógiai belátás lépten-nyomon nyilvánuló jeleivel. Ebben a rendszerben nyilvánul először a régi Magyarországon a *tanügy állami vezetésének kizárólagos* volta.²⁾ Még pedig abban, hogy felállít egy általánosan kötelező normát s amely iskola nem felel meg ennek, elveszti nyilvánossági jogát vagy megszűnik. Emiatt a debreceni főiskola diákjai egyideig Nagyváradra jártak érettségit tenni. Másik jellemző vonása az, hogy a magyar gimnáziumok 6 osztályú gimnáziuma és 2 éves bölcsészeti tanfolyama helyett előírja a 8 osztályú teljes gimnáziumot, egy 4 éves alsó és egy 4 éves felső tagozattal. A régi iskoláknak nem volt nehéz az új típusú gimnáziumokká átváltozni: az alsó tagozat megfelelt a régi grammatikai iskolának, a felső a két humanitás és két filozófiai évfolyamnak.

De más lényeges eltérések is voltak a régi középiskola és az Entwurf gimnáziuma között. Egyik eltérés volt a gimnáziumi oktatás feladatának kitűzése: *az általános műveltség önálló céljának erős hangsúlyozása*. A másik: *a tanári képesítés s ezzel kapcsolatban a szaktanítás rendszerének követelése*. Ami e tekintetben akár a

1) Középiskoláink ügye. Budapesti Szemle, 1874.

2) Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. Budapest, 1896.

katholikusoknál, akár a protestánsoknál volt, igen kezdetleges kísérletszámba mehetett. Merőben új gondolat volt az *érettségi vizsgálat*, melynek célja a szellemi képzettség puhatolása volt. Ezzel szinte egy csapásra eltűnt a régi iskola patriarchális engedékenysége. Utoljára említem, pedig talán a leggyökeresebb eltérést mutatta az új gimnázium *tanterve*. Ha összevetjük a II. Ratioval, azonnal szembeötlök a nagy különbség. Amaz merev, dohos illatú, szegényes, a középkor eszmekörében mozog, melynek középpontja, eszköze is, célja is a latin. Ez modern, telve a haladó kor kivánalmaival, felvilágosult szellemével; ez nemcsak a latinért van, hanem irodalmáért is, de a görög irodalomért is, meg a modern nyelvekért és reáliákért is. A Ratio még inti a tanárt, hogy ne térjen át a rokon tárgyak területére. Az Entwurf merőben ellentétes felfogással azt várja, hogy az eredmény az összes tárgyak kölcsönös hatása-ként álljon elé.

Minden ízében emberséges és modern az az intelme, hogy a fegyelmezés módjának a tanulók életkorához kell igazodnia. Az alsó tagozat zárt, egységes művelődési anyagot nyújt. Elvégzése a feljebb lépésre, a reáliskolára és a gyakorlati életre is képesít. Az alsó szűkebb terjedelemben és leíró módon, a felső bővebben és rendszeresen nyújtja ugyanazt az anyagot. Felül csak a tantárgy neve azonos, de „a tartalomnak lényegesen újnak kell lennie“.

A tanterv gondosan kiválogatja azokat a tantárgyakat, melyek az *általános műveltség* fogalmából folynak. A régi nyelveknél a *formai képzés* nem marad ugyan figyelmen kívül, de főcél a klasszikus írók olvasása, melyek a humanus műveltség kimeríthetetlen forrásai.

A görög több órát kap, annyit, hogy fáradsága gyümölcsét is élvezhesse a tanuló. Ez a terv nagyon számít a tökéletesebb tanító módszer várható eredményeire. Alapvető gondolata, hogy az anyanyelvet és irodalmát „alaposan és részletesen“ tanítani kell. Ez minden kétségen felül áll. Nehezebb azonban az a kérdés, hogy amellet kell-e s mely más élő nyelvet tanítani. Az Entwurf elrendeli a birodalomban használt összes nyelvek tanítását, de a szülőkre bizza a választást, a tanítási nyelv kivételével. „Oly ügyben, mely az ember leggyöngédebb és erősebb érzelmeit érinti, az a bölcs eljárás, hogy kerüljünk minden, még a legjobb szándékú erőszakot is és várjunk, míg az igazi szükségletek és érdekek kielégítésüket is megtalálják“.¹⁾ Milyen szép és emelkedett felfogás! A tanterv

¹⁾ Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien, 1849.

készítői azonban nem állnak meg az elvnél, hanem különbséget tesznek a nyelvek között a német javára. Ugy gondolták t. i., hogy egy soknyelvű hatalmas birodalomban szükség van egy oly nyelvre, melyen a műveltek egymással érintkezessenek s a kormány kötelessége az állam érdekében gondoskodni, hogy ily fontos szükséglet *azoknak, akik kívánják*, kielégíttessék. De — s ezt elsősorban hangsúlyozzák — az általános műveltség célja hozza magával, hogy az anyanyelv mellett még egy élő idegen nyelvet is tanuljanak s ezzel olyan irodalmat ismerjenek meg, „melynek gazdagsága és képző ereje esztétikai és tudományos tekintetben sok más felett kitűnik.“ Az élő nyelvek közötti egyenlőség elvét a tanterv készítő ezzel a német javára áttörték, de azzal igazolták magukat, hogy ez nem a jognak, hanem a szükségletnek az egyenlőtlensége.

A nevelés végső célja: *mívelt nemes jellem* formálása. A tantárgyak sokfélesége mellett igen-igen nehéz feladat kiválasztani azokat, melyek e célra szükségesek. Az eddigi iskola a súlyt a klasszikus nyelvekre vetette. De ma már világos, — mondja az Entwurf, — hogy a reáliákat, a matematikai és természeti tudományokat nem lehet többé ignorálni, nem lehet más tanulmányok „üres árnyékává“ tenni. És hangsúlyozza, hogy habár az óráknak körülbelül fele esik a klasszikus és hazai irodalmakra, mégis a súlypont nem azokon, hanem „az összes tantárgyaknak egymásra való kölcsönös vonatkozásában van.“

Van az Entwurfnak még sok intézkedése, amely eltér a régi magyar iskola szellemétől és napirendjétől. A lényeges elvi eltérések fennebbi vázolója azonban elég nekünk arra, hogy alapot adjon a következők megértésére. Már ezekből is látjuk, hogy az Entwurf iskolája sokkal haladottabb felfogást képvisel, mint a régi magyar iskola.

S mégis miért váltott ki oly heves ellenzést a protestáns egyházak vezetőségében? Ez ellenállásnak lényegében három oka volt. Első az abszolutizmusnak az a rövidlátó politikája, mellyel az iskolát a németesítés fészkevé akarta átváltoztatni. Második az az erőszakoskodás, amely a protestáns egyházaknak törvényekben és békekötésekben biztosított autonóm iskolai jogát semmibe véve parancs és ráerőszakolás által akarta az új rendszert életbeléptetni. És harmadik az egyházak szegénysége.

Még gondolatnak is megborzongtató az a rövidlátású politikai rendszer, mely azt tűzte ki célul, hogy a kiskunsági vagy a székely gyermek tanítási nyelvét a németet erőszakolja rá. II. Jó-

zsef követte el ezt a merényletet először. Akkor Agh István püspöksége idején nem tiltakoztak ellene, amiért Fosztó-Uzoni erélytelenséggel vádolja a püspököt úgy, hogy Jakab Elek szükségesnek látja megvédelmezni őt. Eljárását az unitárius vallás legfájdalmasabb korszakának ismerete alapján, mint a galamb-sze'idség és kigyói okosság kiváló példáját jellemzi és dicséri.¹⁾

Most erélyes és kitartó ellenállást láttak jónak és határoztak el. Minden rendeletre és intézkedésre alapos felterjesztésekkel feleltek s ezzel húzták-halasztották az időt, míg az alkotmányosság napja megint felvirradt.

Örökre példaszerű lesz az a mód, ahogyan az egyház iskolai autonóm jogait történelmi alapon védelmezték. Ebből a munkából a legterhesebb rész Mikó Lőrincnek jutott. 1848-ban még a csak most felállított jogtudományi tanszéken ad elé. A Tripartitum és a Corpus Juris tanára 1850-ben már Brassai Okszerű Vezérét és Mozart Deutsches Lesebuchját tanítja székely gyermekeknek. Egy néhány év múlva, mikor a kormány a németnek nemcsak tanítását, hanem tanítási nyelvül való behozatalát is elrendelte, az egyház épen őt jelölte ki erre a nehéz és hálátlan feladatra. Azt az embert, akinek mindezek után még az is osztályrészül jutott, hogy öt éven keresztül öt terjedelmes feliratban fejtse ki az egyház álláspontját e rendelet törvénytelensége, méltánytalansága és jogtalan-sága felett.²⁾

De Mikó még ezzel sem töltötte be teljesen történelmi hivatását. Ez a józan, higgadt és logikus fő, aki röviden, velősen és szóvirágok nélkül fejezi ki gondolatait. a meghatottságtól tűzbe jő s pennája sajátos lendületre kap és írása színessé válik, mikor az 1857. évi főtanácsnak, mint jegyző jelentést tesz arról a pénzgyűjtésről, melyet az egyház autonomiája és intézetei megmentése érdekében elhatározott és oly megható szép eredménnyel végrehajtott. Mert a tiltakozás okai között a szegénység is ott volt. Hogyne, mikor 4 egész és 2 fél tanár s 6—8 sehogy, vagy csak nagyon gyengén fizetett végzett diák helyett a törvény szerint egyszerre 12 tanári állás költségeiről kellett gondoskodni. És olyan időben, mikor még a rendszeresített kiadásokat sem tudta rendesen és fennakadás nélkül fizetni a pénztár. De ez az ok csak a lelkek mélyén élt s a kormánnyal szemben nem használták ki. És mutatja is a történelem,

¹⁾ Agh István unitárius püspök élete és kora. Ker. Magvető, 1882. 70 l.

²⁾ Kovácsi Antal: Mikó Lőrinc életrajza, 1872.

hogy ezt a terhet a lelkeknek egy feledhetetlen sugallatára, az idők intését megérző áldozó készségével leghamarább és legkönnyebben el tudták viselni.

Elhangzott a főtanács vészkiáltása: „segítség, mert elveszünk.“ Hiveink példás buzgósággal és áldozó készséggel jöttek intézeteink megmentésére. Az a tátongó nagy úr, mely az Entwurf előírásai és a valóság között volt, nagy erőfeszítésekre ösztönözte egyházunk hiveit a főgondnoktól le az utolsó napszámosig. Az a bizottság, mely a 134000 m. Rfirt adományt összegyűjtötte és bejelentette, súlyos és komoly szavaktól terhes, a történelmi fejlődéssel és a kormány követelményeivel számoló jelentést ad be. A tanári létszám, a fizetés az előírtat meg sem közelíti. Csak „az idő kívánatai által igényelt, a szorító körülmények által parancsolt, az önfenntartás tekintetéből okvetetlen szükségessé vált intézkedéseket“ tették meg, mikor az egyházi és iskolai személyzet jobb móddal való elrendezését javasolták és megszavazták. 1847-ben megszavazták a két éves teológiai tanfolyam felállítását, de a valószínűsítésre nem volt pénz s a bizottság fájó lélekkel látja, hogy „künn úgy, mint itt Kolozsvárt papságunk erősen hanyatlóban van“. Ha valaha, úgy most igazán szükség van rá, hogy „a papság erősítették és ifjaink vallásos nevelése öregbítették“. Ifjaink a mostani „kül-institutiók és az anyagi helyzet átalakulása“ által a hivatali pályákról leszorítottak s a papságra terelődnek. Még az a félelem is megszállja lelküket, melynek alig mernek hangot adni: „a valaha csak teológiai szemináriummal átalakulás félelme“. Ezért kívánják taníttatni „az egyháztörténelmet lehető kiterjedésben szakadatlanul“. Ime már több mint 70 évvel ezelőtt kísértett a gimnázium elvesztésének gondolata! Akárcsak ma. Őseink megúszták a bajt úgy, hogy sem intézetet, sem egyiknek nyilvánossági jogát is el nem veszítettük.

Tíz szomorú esztendő után eljött „Erdély legelső boldog napja“: 1859 november 21-e: az Erdélyi Múzeum Egyesület megnyitása. A kollégium épületét nemzeti színekkel világították ki: A felső emelet ablakaiban vörös, a középsőben fehér, a földszinten zöld lángú mécsek égtek. A kapu fölött a múzeum épület volt kivilágítva, fölötte genius kiterjesztett szárnyakkal.¹⁾ A passiv resistentia éveit után a visszatartott szellemi energiák felszabadulnak és

¹⁾ Ürmössy Lajos, Tizenkét év Erdély történetéből. Temesvár, 1894. 201 l.

szólásra nyílnak az addig összeszorított ajkak. Megindul a Keresztény Magvető, melynek bölcsője körül egyházunk legjobbjai állnak őrt. Ennek a folyóiratnak igazi jelentőségét csak az látja és tudja értékelni, aki egyházunk és iskoláink multját kutatta. Nyilvános forum nyílik meg vele, amely azóta bőven ontja a levéltárnak a nyilvánosságra nem létező kincseit.

Most már a bírálat és elismerés őszintesége is hangot nyer. Jakab Elek csak abban látja az abszolutizmus sikerét iskoláinkkal szemben, hogy a kormány a tantárgyakra és tanrendszerre tetemes befolyást nyert s iskoláink az iskolai tanácsosok ellenőrzése alá rendeltettek. S hogy híveink akkora áldozatot hoztak, hogy iskoláink közül egy sem veszítette el nyilvánossági jogát, azt az 1850-ben megjelent első szövegezésű iskolarendező császári rendeletnek tulajdonítja,¹⁾ melynek híre az irodákból kijuthatott, de amelyet a miniszter később jelentékeny módosításokkal és mondjuk: enyhítésekkel léptetett életbe.

Kovácsi, Brassai legmegértőbb és leghűbb tanítványa s az abszolutizmus utáni unitárius tanügy egyik legelső vezérférfia, az Entwurf hatását a következő öt pontba foglalja össze:²⁾

1. Hazai, vallási, polgári és házi igényeink mellőzésével iskoláink a birodalom minden részében levő gimnáziumokkal egyformásítottak.

2. A felsőbb osztályokból a teológiai tantárgyak kimaradtak.

3. Kolozsvári iskolánk „egészen elvesztette egyetemszerű jellegét.“

4. Iskoláink „tudós intézetekké“ lettek: a tanulókból latin vagy görög nyelvészt kellett faragniok.

5. Elvesztették „vallásos jellegüket“ s bizonyos „míveltségbeli egyöntetűség félszegsége“ állott elé azzal, hogy nem lévén ipari és polgári iskolák, az egész fiatalság az egyoldalú gimnáziumi képzésre volt utalva.

Ezek a megállapítások helytállóak ugyan, de egy pár megjegyzést tesznek szükségessé. A közoktatás országos rendezésének gondolata szükségképen hozza magával, hogy az iskolák individualitásának, az oly féltően óvott protestáns elvnek szenvednie kell. Hogy a teológiai tárgyak kimaradtak s főiskolánk elvesztette egyetemszerű

¹⁾ Az erdélyi iskolarendezési első szövegezésű császári rendelet 1850-ben. Ker. Magvető, 1876.

²⁾ Iskoláinkról. Ker. Magvető, 1861.

jellegét, ez a fejlődésnek egy szükségszerű s az előzményekben nagy részben megokolt lépése volt. Ezért nem is volt kár. Hiszen már régen majdnem tarthatatlanná vált az a rendszer, hogy orvosnak, jogásznak készülő ifjú is nagy részben ugyanazt a bölcséleti tanfolyamot járta végig, mint a papságra készülő. S már a 20-as évektől kezdve volt a tanulmányokban bizonyos bátortalan bifurkáció. Az új rendszer csak bekoronázta és tervszerűbbé tette a fejlődésnek e tétova és bizonytalan lépéseit. És szorosan egyházi szempontból sem volt kár. Mert a teológiai szakképzés tervszerűbb megalkotását már az 1847. évi homoródalmási zsinat megkezdette. Ennek a ténynek következményeit kellett volna most levonnia az egyháznak, ha az intézmények fenntartásának sohasem szünetelő, sőt hovatovább súlyosbodó gondja közepette lett volna rá érkezése, hogy e feladata komoly megalkotására eszméljen. De csak az évszázad utolsó tizedében rendeződnek és szilárdulnak annyira a viszonyok, hogy e kérdés megoldását is komolyan munkába veheti. A „vallásos jelleg elvesztése“ tehát azt jelenti, hogy a teológiai tudomány művelése a gimnáziumból kivonult igazi helyére, a teológiai főiskolára. Ami pedig a „műveltségbeli egyöntetűség félszegségét“ illeti, ebben igaza van ugyan Kovácsinak; de ez az állapot nem most kezdődött, hanem azelőtt még nagyobb mértékben fennállott, sőt egyházunk kebelében — dacára ismételt felmerült reformgondolatoknak — mindvégig fennállott. Hogy iskoláink „tudós intézetekké“ váltak, amelyekből latin és görög filologusok léptek ki? Ez lényegében azt jelenti, hogy az Entwurf készítői lelkében más, mélyebb és igazabb felfogás élt az iskola feladatáról, nem pedig az a sekélyes utilitárizmus, melyet a II. Ratio félszázados uralma a lelkekbe beplántált. A II. Ratio kötelező voltát mi protestánsok sohasem ismertük el ugyan s egészében nem is vettük át iskolánkba. De hatása s az a szellem, melyet lehelt, magától is át-sugárzott a protestáns iskolákra is. Kovácsi első megállapítása, hogy az Entwurf az uniformizálás mellett nem vesz tekintetbe semmi helyi, felekezeti vagy más közületi szükségletet, ránk nézve azt jelentette, hogy föl kell adnunk azt a régi felfogást, mely az iskolát csupán és kizárólag a papképzés és nevelés helyének tekinti. Ez pedig érzékeny és bántó követelmény volt, mert a kérdés eddig szilárd és kétségbevonhatatlan igazságként élt a lelkekben s az új irány most nagy problémává minősíti át.

De teljesen igaza lehet Kovácsinak abban, amikor az egyes tantárgyakban elért eredményeket számbaveszi. És ő klasszikus

tanú, mert a régi iskolában is tanított, — nemcsak tanult — s az újban is. A görögben, latinban, németben, mennyiségtanban olyan eredményeket értek el, minőt a régiben soha. Ellenben hiányos volt a tudásuk a földrajzban, mely nem külön tárgy volt, hanem csak a történelemben bekebelezve szerepelt. Nem helyesli a történelem megosztását az alsó és felső tagozatban. Ő alól egyáltalában nem tanítaná. Tanú rá, hogy az osztrák állam részletes történelme helyett, ami rendelkezésre volt, alul is, felül is, mindig a hazai történelmet tanították. És kevés eredményt értek el a természettannál is, melynek okát a tárgyak „elforgácsolásában és megosztásában” látja.

Kovácsi meglátja azonban a hibát a Brassai reformjában is, még inkább az azelőtti iskolában, amely „sok tekintetben hiányos volt” ugyan, de a kor kivánalmainak megfelelt. A Brassai reformja az anyai nyelvet jogaihoz juttatta ugyan, felvett még egy élő nyelvet és több tárgyat s életre hívta a szaktanítást. De hiánya volt, hogy a tanfolyamot erőszakolta, szinte végig kergette a tanulót rajta, melyet már 17 éves korában végzett. Másik hiánya: a magyar nyelv a II. és III. évben, mikor a gyermek még éretlen a nyelvlogikájának megértésére. És erre az elégtelen anyanyelvi készületre „tévedés volt” két idegen nyelv (a latin és német) tanulását felépíteni.

Jakab Elek szintén a régi iskola neveltje, de oktatásügyi kérdések állandó figyelemmel kísérője, élesebb kritikával kíséri iskolai tanításunkat.¹⁾ 1849. fogságából kiszabadulva Kolozsvárt telepszik meg s mint mondja, bő tapasztalat alapján győződött meg arról, hogy „a mi gymnasiumi és nevelési rendszerünkben igen sok és lényeges javítani való van”. A hiba forrását részben a rendszerben, részben a tanító erőben találja. Az előkészítés a technikai pályára hiányos, lépést nem tartó, tanulóink külföldi egyetemeken nem állják a versenyt. Nincsenek szakkönyvtárak, taneszközök, módszeres kiképzés. Teológusokból, sőt VII—VIII. osztályú gimnázistákból tett „tanonctanárokkal”, ma már a korról lépést tartani nem lehet. Javítani a helyzeten, quo citius, eo melius. A 12 rendes tanárt be kell állítani, a teljes főgimnázium mellé a „papnevelde” és a „mesterképezde” szervezni, Tordán állami segítséggel egy reálirányú iskolát állítani. Bárhogy fáj is, „egynek átalakulni kell okvetlen,

¹⁾ A gymnasiumi oktatás általában s különösen a budai kir. egyetemi főgimnáziumnál. Ker. Magvető, 1875.

hogy a más kettő, hogy hitfelekezetünk egyeteme élhessen“, mert „melius est praevenire, quam praeveniri“.

A leghosszabb téli éjszaka után is megvirrad. 1861 június 30-án Tordán tartott zsinati főtanácsot Székely Mózes főjegyző e szavakkal nyitja meg: „egy nyomasztó évtized lefolyása után“ megértük azt az időt, hogy főtanácsot nem Kolozsvárt, hanem más gyülekezetünkben tarthatunk. (T. i. az abszolutizmus ezt is eltiltotta.) Rámutat arra, hogy gyülekezeteink, alsóbb és felsőbb iskoláink polgári legfelsőbb parancsok következtében „általunk nem is gyanított véletlen nagy változásokon mentek át“. Magasztalja a főgondnok éber vigyázását autonomiánk védelmében. „De ennek dacára anyaszentegyházunkra, iskoláinkra, úgyszólván ránk erőszakolt állami legfelsőbb intézkedéseket megakadályozni, feltartóztatni közügyünk veszélyeztetése nélkül nem volt hatalmában“. A helyzetet szép reményekkel kecsegtetőnek, de még kétesnek“ látja s feladatul azt tűzi ki, hogy alkotmányos életünk felüdülésével az átalakulás vagy visszahelyezés iránt való intézkedéseket“ tegye meg a főtanács.

Ezek a szavak visszapillantanak a múltra, de programot is tartalmaznak a jövőre. Aranyosrákosi Székely Sándor halála után (1852) a legnehezebb években kerül az egyház kormányrudja mellé, melyet Kaáli Nagy Elek főgondnokkal együtt éberén és eszélyesen vezet. Minden szaváért felelős, minden szavának súlya van. Megtudjuk tőle, hogy autonomiánkat éberén őrizték egész addig a pontig, mely az intézetek létének veszélyeztetését jelentette. A jövő programjának az irányát pedig a *visszahelyezés* szó fejezi ki hűen. Már erre a zsinatra terjesztenek elé egy tantervet. Eszerint az egész tanfolyam 11 év, melyből 3 az elemi, 5 a nyelvészeti és 3 a „bölcselemi“ tanfolyamra esik. Az igazgatóság azonban kifejezi azt a véleményét, hogy „a tudományok jobb móddal való beosztása s a tanulóknak több érettségre juthatása céljából“, a 8 alsó évet 9-re kellene emelni. A zsinat nem határoz, hanem kiadja a köröknek hozzászólás végett. A történelem tanítása módosítására azonban már most felhatalmazza az igazságot. Ez a módosítás pedig az volt, hogy Ausztria történelme helyett hazai történelmet tanítottak. Végül ez a tanterv az 1863. évi kolozsvári főtanácson kerül tárgyalásra és fogadtatik el.

A 60—70-es éveket a tanterv szempontjából a kísérletezések és félrendszer szabályok korának nevezhetjük. Nálunk is, országszerte is. Minden bajnak és nyomorúságnak a forrását az Entwurfban keresték. Nemzeti szempontból olyan erős ellenszenv élt a lelkekben ellene,

amely minden pedagógiai jelességét és kiválóságát elfeledtette. Valami újat kívántak, amely ne legyen olyan, mint az Entwurf. 1861-ben megjelent egy országos „ideiglenes tanterv“, amely határozott visszaesést jelent az Entwurffal szemben, de megvan az a politikai eseményekben megokolt egyetlen előnye, hogy elrendeli „a nemzeti tárgyak“ kötelező tanítását. A tanítás nyelvére nézve pedig azt, hogy a magyaron kívül a tanulók többsége által értett nyelven is folyhat a tanítás, kikérdezés, de minden kényszer nélkül és szabadon. A következő évi rendelet egy lépéssel tovább megy s a magyaron kívül minden más hazai nyelvet *egyenjogú tannyelvnek s kötelezett rendes* tantárgynak minősít. Nagy zür-zavar keletkezett erre, melyet még súlyosbított a helytartó-tanács minden hozzáértés nélküli elvtelen adminisztrációja.

Ilyen volt a helyzet országszerte, midőn az 1863. évi főtanács az igazgatóság által készített tantervet elfogadta. *Ez a tanterv lényegében és alapelveiben nem más, mint a Brassai által készített s az 1842. és 1843. évi főtanácsoktól elfogadott és életbeléptetett tanterv. Főiskolánk tehát 1842-től — az abszolutizmus idejét kivéve — egészen a 90-es évekig, tehát egy félszázadon keresztül a Brassai tanítási terve szerint tanított.*

A tantervet általános elvek vezetik be. Egyik ez: „iskoláink körül teendő intézkedéseinkhez *alapul és kiindulási pontul az 1842. és 1843. évi egyházi főtanácsok által elfogadott tervezetet kell vennünk*: mert a lélektani, neveléstani s logikai elveket, melyekre azt a tervezetet akkor fektették, hosszas gyakorlat és megpróbálás után is igazaknak, helyeseknek s gyakorlatilag nemcsak kivihetőeknek, hanem igen hasznosaknak is találtuk“.

Másik ez: a terv szolgálni kívánja a tudomány és élet, polgári, társadalmi és egyházi viszonyaink gyakorlati érdekeit; a pap- és tanítóképzést és a magasabb tudományos pályákra szükséges alap és előismeretek megszerzését. Nyilvánvaló, hogy ez a tanterv igen sokat markol. Egyházi életünkben, hiveink életében felmerülhet mindenféle, sokszor ellentétes irányú érdeket ki akar szolgálni s félni lehet, hogy épen ezért egyiket sem szolgálja egészen. Az Entwurf emelkedett szellemű célkitűzését: *mívelt jellem, általános míveltség*, nem ismeri. Készítője az életet a gyakorlati haszon szemszögéből nézi s mindent ennek rendel alá. A tanterv három, mondhatni önálló részre oszlik. Mindeniknek meg van a saját iránya és célja.

Az első *reális*, tartama három év. Ez a kollégium legalsó

fagozata, a későbbi „előkészítő” iskola, vagy a még későbbi *elemi iskola*. Ez még nincs elválasztva elvszerű tudatossággal a gimnáziumtól. Még nincs saját célja, amint az 1868. évi népoktatási törvény meghatározza. Még nem a népért van, hanem azért, hogy „az egyszerű mesterember, kereskedő vagy földműves szerény pályájára az írásban és olvasásban, a számtanban, termény- és földrajzban s mindenekfelett az anyanyelv gyakorlati ismeretében kellő képességet nyerjen.” Ez még az 1839. évi „elemi” iskolai tanterv gondolatvilága, melyet a 70-es években Kozma Ferenc és Kovácsi elvi tévedése miatt bíráltak és kifogásoltak. Előkészít a gimnáziumra s némileg megfelel a későbbi *polgári iskolának* is.

A második a *humanisztikus vagy nyelvészeti*, tartama 5 év, megfelel a későbbi I—V. gimnáziumi osztályoknak. Főfoglalkozása a nyelvészet, különösen az anyai nyelv, mint a tudományos nyelvészet alapja; továbbá a német, valamint a latin és görög s az ezekre vonatkozó tárgyak; „gyakorlati hasznáért” a földrajz és számtan.

A harmadik a *tudományos rész*, tartama 3 év, mely magában foglalja a régi történelmet; ezenkívül szám- és mértan, természet- és vegytan, rendszeres „terményrajz” és történelem; a második fokon tanult nyelvek irodalma.

A vallás tanítása az egész tanfolyamon foly.

Heti órák száma a 3 alsó osztályban 23, a IV—V. nyelvészeti osztályban 22, a bölcselmi tanfolyamon 20. Az elemi 3. osztályában van már 1 óra német. A középfokon német minden osztályban, összesen 21, latin a II. o.-tól, összesen 19, görög a IV—V. o.-ban 11 óra.

A bölcsészeti tanfolyam első évén algebra 4, egyetemes történelem 5, második évén fizika vagy vegytan 5, bölcsészet 4, harmad évén vegytan, ásványtan vagy fizika 5, bölcsélet 4 ó. a túlnyomóak. Első, második évén magyar 1—1 óra, harmadikon magyar irodalom története 2 óra, latin, görög, német minden évben 2—2 óra, hazai történelem a harmadik évben 3 óra. A nyelvészeti fokon a főtantárgy az I. évben a német (heti 8 ó.), a másodikban a latin (heti 6 ó.), a negyedikben a görög (heti 6 ó.). A bölcsészeti tanfolyamon a nyelvészet írók olvasására, irodalmára szorítkozik. A magyar irodalomban most jelen meg először a fogalmazás szorgalmazása. Ezen a tanterven van egy néhány feltűnő vonás, amely a korabeli divatos tervektől megkülönbözteti.

Egyik ilyen vonás az, hogy minden osztálynak van egy fő-

tanulmánya, amely óra számával a többi fölött kiemelkedik. Oka az a lélektani tapasztalat, hogy nem helyes a figyelmet tulságosan szétszórni, hanem a gazdaságos tanulás céljából sok időn át egy tárgyra összpontosítani. Ez jobban biztosítja a sikert. Visszatérés a régi rendszerre, mikor az osztályokat nem számokkal, hanem az uralkodó tárgy nevével nevezték meg. A másik az, hogy az idegen nyelvek tanítását nem a latinnal, hanem a némettel kezdi. Ennek oka az, hogy itt a nyelv beszélése is cél lévén, nemcsak megértése és írása, mint a latinnál és görögnél, jobb a fület és nyelvet mentől korábban és huzamosabban hozzá szoktatni. A harmadik az, hogy a középfokon a történelem egészen kimarad; megokolása az, hogy a nemzeti öntudat fejlesztésére nem tartják legézszerűbb eszköznek.¹⁾ Alól csak történelmi életrajzok helyesek, de nem külön tárgyként, hanem a magyar olvasásnál.

A negyedik az, hogy kimaradott a természettan, mert nagyobb képzőhatású tárgyaktól venné el az időt és mert „a lélek- és nevelés-tan elveivel ellenkezőnek“ tartják ugyanazt a tárgyat kétszer, alól népiesen, felül rendszeresen, miként az Entwurf tette, tanítani. És kimaradott a „természetrájz“ is, mert „az elemző, okoskodó és következtető értelmi erő fejlesztésére“ e tárgyaknál ritkán nyílik alkalom. Aztán — mondják tovább — a tanuló a szükséges ismereteket már az elemiből hozza s a gyakorlati alkalmazás nem a gimnázium, hanem a reáliskola dolga. Csupán „élvezetül és csemegéül“ ajánlják kirándulásokkal a fűvészetet. Utolsó jellemző vonása az, hogy a heti órák száma alól több, mint felül.

Egy futó pillantás meggyőz arról, hogy ebben a tervben végig Brassai didaktikai felfogása érvényesül. Az 1842—43. évi tantervben az első osztály egyszerre kezdi a latint és németet; itt a latin már elmarad, hogy egyszerre ne markoljanak igen sokat. A történelmet az érzelmi élet fejlesztésére igen alkalmas eszköznek tartja, de beosztását és kezelését elhibázottnak. Innen mostoha kezelése. A természettudományokat — bármilyen csodálatosan hangzik — kötelező tanulmányoknak nem venné be. A természetrájzot pedig a beszéd- és értelemgyakorlatok legbővebb forrásául már az elemi iskola első osztályába felveszi.²⁾ Tehát van már anyag, melyhez a beszélgetés fűződhetik. Azért maradhat el itt. Csupán a botanikát venné ő is fel.

¹⁾ Kovácsi Antal: A gymnasium. Ker. Magvető, 1870. 142 l.

²⁾ Tudományrend a kolozsvári unitárius collegium alsóbb osztályaiban. Vasárnapi Ujság, 1844. jan. 7., 14. sz.

De van e tantervvel kapcsolatosan olyan intézkedése is a főtanácsnak, amely nemcsak visszatérést, hanem visszaesést is jelent. A négy alsó osztályban megint visszaállítja az osztályrendszert. Sőt az V—VI. osztályokra nézve is kimondja, hogy itt lehetőleg több tárgyat tanítson egy tanító. S csupán a többi osztályokban hagyja meg „az életben levő szakrendszert“. Aztán kimondják megint az osztályok összevonását: a filozofusok a nyelvészeti órákon együtt járnak. A természettan tanára egyik évben csak természettant, a másokban csak vegytant tanít. Pénzügyi szempontok diktálták e határozatokat, melyeknek kizárólagos uralma már 1841-ben éles és rosszaló megjegyzésekre adott okot Brassainak. Ezek bosszanthatták Brassait s ezért mondotta, hogy valahányszor állam és egyház iskolai kérdésekben szemben állt egymással, a haladottabb álláspontot mindig az állam képviselte.¹⁾ Hiszen a szakrendszert, melyért annyit küzdött s melyet annak idején „legnagyobb súlyú gondolatnak“ mondott, a határozat eltörölte. Sőt ez a főtanács vetette el az Udvarhelyi-kör azon indítványát, hogy „egy tanítómesteri képezde“ állíttassék fel. Nem fogadják el, mert a magán- és köztanítást elegendő előkészületnek tartják, mert a mestereknek „papi jelölteknek“ is kell lenniök s ezek nem „képezdében“, hanem a teológiai tanfolyamon készülnek elő. És végül — ezt kellett volna első és utolsó okul felhozni —, mert nincs rá költség.

Az alkotmányos élet helyreálltakor az új miniszter nemes hévvel fog hozzá a munkához. Mindenfelől különböző tervek és javaslatok merülnek fel. Minthogy minden bajt az Entwurfnak róttak fel, az volt a kérdés: hogy lehetne a közoktatást nemzeti alapon az Entwurftól függetlenül szervezni. Eötvös megalkotja liceumi tantervét s az I. és V. osztályokban életbe is lépteti. Ez a tanterv 9 éves gimnáziumot tervez az 1848 előtti középiskola hármastagozatával: 4 éves kis gimnázium, mely megfelel a régi grammatikai iskolának; a 6 éves nagy gimnázium, mely a kis gimnáziumot a humanitas-osztályokkal köti össze. És végül: a 3 éves liceum, amely megfelel a filozófiai tanfolyamnak. A felső tagozat trifurkálódik. A tárgyak ugyanis kétfélék: olyanok, melyeket mindenki tartozik tanulni s olyanok, melyeket más-más terjedelemben tanulnak aszerint, amint a nyelvészeti-teológiai, vagy a jogi, vagy az orvosi-természettudományi pályákra szándékoznak menni.

Eötvös ezt a tervet elküldte az autonóm felekezeteknek hozzá-

¹⁾ Középiskolánk ügye. Budapesti Szemle, 1874.

szólás végett. Tőlünk Kovácsi Antal veszi boncolás alá.¹⁾ A régi humanus iskola iránti előszeretettel nézi s főhibáját abban látja, hogy hármass célt akarván szolgálni, egyre sem lesz képes s a gimnáziumi oktatás „összhangzatos rendszerét teljesen felzavarná.“ E megállapításban véleménye találkozik Fináczyéval, aki így foglalja össze róla véleményét: „A szaki képzés és hasznossági elv tekintetének a tantervbe való ilyen bevitele teljes ellentétben áll a középiskola valódi feladatával és az önálló szellemi képzésnek szükségszerű egységével.“²⁾ E „bonyolult és erőszakos terv“ nem lépett életbe, mit nincs okunk fájlni.

Eötvös halálával a középiskolák ügye „aggasztó zűrzavarban“ maradt. Utódja, Pauler 1871-ben bocsátott ki egy tantervet, mely nem egyéb, mint az Entwurfnak módosított alakja. Megint Kovácsi szól hozzá.³⁾ Megrójjá, hogy mindegyre új rendszerekkel kísérletezzenek: az 1868—71. évek ifjúsága három különböző tanterv szerint „zaklattatik át a gimnáziumi tanfolyam alatt.“ Látja, hogy ez a terv tulajdonképpen az Entwurf változata. Inkább tetszik neki, különösen azért, mert a gimnáziumi életet visszatereli „a maga természetes észszerű útjába.“ Csupán azt tartja tévedésnek, hogy nem szerves egész, hanem alsó és felső tagozatra oszlik. Ebből következik az a „félszegség“, hogy a tárgyak egyszer népiesen, azután rendszeresen kerülnek előadásra.

Egy évtized múlva Trefort Ágoston bocsátotta ki az 1883. évi XXX. t.-c. alapján álló tantervet, amely a kísérletezések és félrendszer szabályok korszakát lezárja s nyugalmat teremt a középiskolai reform sokat vajudó kérdésében.

A 70-es évek magyar irodalma tele van középiskolai javaslatokkal. A kérdés a humanizmus és realizmus körül forgott. A régi humanus iskolát kellett a kor tudományos követelményei szellemében átalakítani. A sok tekintetben kitűnő Entwurf ott lett volna mintául, hiszen a vitatott kérdést a legszerencsésebb módon oldotta meg: a humanus tanulmányok mellett megfelelő tért és irányítást nyújt az ú. n. reáliáknak is. Csak ne lett volna nemzeti tekintetben olyan szomorú szerepe és emlékezete. Ezért óvakodtak tőle és sokáig nem akarták mintául venni. És mégis, hatását a magyar középiskola életében egészen a háborúig nyomon lehet követni és kimutatni.

1) A gymnasium. Keresztény Magvető, 1870.

2) A magyarországi középiskolák múltja és jelene.

3) A gymnasiumok új tanterve. Ker. Magvető, 1871.

Brassai önálló javaslatokkal nem lépett fel. De a kérdés vitatását, mint egyetemi tanár is állandóan figyelemmel kísérte. 1874-ben¹⁾ Salamon Ferencsel száll vitába, ki panaszolja a klasszikus nyelvek tanításának sikertelenségét, melynek okát a rendszerben s a grammatika tanításában látja. Brassai védelmére kel a régi iskolának s a bajt nem benne, hanem a szájbarágásban, az igen sok magyarázásban és acroamatica methodusnak ama „hitványabb fájában“ látja, melyet praelegálásnak nevez. A klasszikusok fordítói „a lelki kincsek valódi tolvajai“, kiadói „orgazdák“, kik a tanuló önmunkásságának „utolsó szikráját is kioltják“. A másik bajt abban látja, hogy a tanulóknak hiányzik a jóakarát. Ez a legszerencsétlenebb állapot. Nem lát más gyógyszert ellene, mint ezt: *szüntessük meg a klasszikus nyelvek kötelező tanítását s pótoljuk modern nyelvekével.* Brassai kimondotta a vitatott kérdésben a legmesszebb menő szót. De mintha maga is megijedt volna, többé nem ismétli. Pedig a kérdésre ismét visszatér. 1875-ben, mint a kolozsvári egyetem matematika-természettudományi karának dékánja a jutalmak kiosztásakor értekezést olvas fel: *A classicus nyelvek tanításáról.*²⁾ Jegyezzük meg, mert jellemző: a matematikai kar dékánja a klasszikus nyelvek tanításáról. Itt rostálgatván a humanisták és reálisták állásfoglalását és érveit, óvatosan „nyílt kérdésnek“ mondja a reálisták amaz állítását, hogy a grammatika nélkülözhető eszköz az értelem fejlesztésére s „alanyias, egyéni véleménynek“ a magáét, amely szerint a nyelvtan „kipótolhatatlan és kicserélhetetlen“. Valamint azt is nyílt kérdésnek tartja, hogy a klasszikus és modern remekek esztétikai és erkölcsi tekintetben egyenlő színvonalon állanak, mint a reálisták állítják. Ő ezzel szemben csak azt említi, hogy „a classicusok az idő próbáját kiállották“. Panaszolja, hogy a reálistáknak sikerült „részint becsempészni, részint kieroszakolni a gimnáziumba annyi reálét, hogy kellő helyet csak a humanizmus rövidségével foglalhat“. Folytatásul a görögöt akarják kidobni Hunfalvy minden erélyes ellenmondása mellett is. Ha ez sikerül, „halál harangja kong vele a humanizmusnak“.

Mi a teendő e nehézségek közepette? Egyik az, hogy jobb módon kevesebb idő alatt tanítsunk oly sikeresen, mint eddig tehették a humanisták, míg korlátlan idő állott rendelkezésükre. A másik az, hogy a célt alacsonyabban tűzzük ki. Ez nem lehet

¹⁾ Középiskoláink ügye. Budapesti Szemle, 1874. 362—411. 1.

²⁾ Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Anni 1875—76. Fasciculus II. És: Budapesti Szemle, 1876.

más, mint: kulcsot adni a fiatalság kezébe a klasszikus remekek felnyitására. Erre elég egy érdekes olvasmányokat tartalmazó olvasókönyv és egy chrestomathia.

Ugy tűnik fel, mintha ellenmondás volna Brassai iskolai reformjának egész gondolati megalapozása és a két értekezésben kifejtett álláspontja között. Ott a latin ellen küzd, mert „feltörhetetlen héja“ akadályozza a tudományos ismeretekben való előhaladást. Ott azzal harcol, hogy az iskola a középkor dohos levegőjében él alig pislogó mécses mellett s künn az életben a XIX. század Lagrande lámpáját használják. Ott a magyar nyelv jogaiért harcol. Itt a klasszikus nyelvek pótolhatatlanságát vallja s a modern nyelveknek a klasszikusokéval egyenlő észfejlesztő hatását nyílt kérdésnek nyilvánítja.

A módszerben még megalkuvás nélkül hirdeti, hogy a klasszikus nyelvek a formai képzés szempontjából pótolhatatlanok. Itt enyhít felfogása merevségén s csak „alanyias, egyéni véleményként“ fejezi ki. Másfelől becsempészésről, beerőszakolásról beszél a humanizmus hátrányára az, aki 1841-ben hatalmas ellenzék tiltakozása ellenére maga erőszakolt be egy néhány reális tárgyat a tantervbe. S aki annak idején kidobta a latint, most egyfelől a humanizmus halálharangjának kongását hallja, másfelől maga hozza javaslatba, hogy a latin kötelező volta töröltessék. Ezek az értekezései, valamint ama másik,¹⁾ melyben Bokor Józsefnek *A középiskola eszménye* c. könyvét olyan élesen bírálja, végső elemzésben nem egyebek, mint a humanus iskola védelme a betolakodó realizmus ellen. De lényeges különbség van abban, mit támad amott s mit véd itt. Ott támadja a latint, *mint a tanítás nyelvét*, itt védi a latint, *mint az értelem gimnasztikájának kipótolhatatlan eszközét*. A realisták felfogásának jogosságát nem tagadja, nem is fogadja el. Olyanszerű az állásfoglalása, mint a nyelvmívelés kérdésében az orthologia és neologia között. Egész szellemisége a mult humanus iskolájában gyökerezett, lelkének legmélyebb gyökerei ide ágyazódnak be. De a haladó idővel állandóan lépést tart, figyelemmel kíséri a kor eszmeáramlatait: mérlegelő lélekkel vizsgálja azokat s nem zárkózik el a kor követelményei elől.

Érdekes a felfogása az érettségi vizsgálatról. Az érettségi bizonyítvány nem alkalmas a tanulás eredményének megállapítására. Még pedig azért, mert azok állítják ki, akik működése eredményét kellene megítélnünk. „Mintha a vendéglős étlapjából akarnók ételei

¹⁾ Még egyszer a középiskola ügye. Budapesti Szemle, 1875.

jóságát megítélni.“ És azért is, mert a jegyeknek „nincs viszonytalan értelmük.“ Ezen csak felvételi vizsgával lehetne segíteni (ime Anghelescu törvénye!), de úgy, hogy az ifjút „egy, legfőlebb két rokon tudományból kérdezzük ki.“ Olyanformán, mint a tanári vizsgán.

Különbén helytelen az a felfogás, hogy a középiskola előkészületet nyújt a felsőbb iskolákra. A középiskola egyetlen elve: *a formale principium*. Már csak azért is, mert a humanizmus és realizmus ellentétét kizárja és az „előkészítés“ önként következik belőle. Feltűnhetik Brassainál, hogy a jellem formálását nem tartja az iskola feladatának. Pedig a klasszikus nyelvek tanításáról szóló értekezésében „szörnyűséges eszmének“ mondja azt, hogy a realisták ki akarják rekeszteni az erkölcsi nevelést a tanügyből. És szinte érthetetlen, miért mondja „kezdeties és felületes“ eljárásnak Bokorét, aki a tanítás sikertelenségének okát a hibás módszerekben s a tanulmányok rendszere mivoltában keresi. Ezt az a Brassai mondja, akinek pedagógiai érdeme épen a tanulmányok helyes rendezésében és a tanító módszer elvei felfejtésében áll. Brassai teljesen elfoglalja magát az iskola tanulmányi rendjének s tanító módszerének javítása gondjával. S nem marad rá ideje, hogy a nevelés magasabb rendű kérdésével foglalkozzék. Innen van az, hogy hosszú pályája alatt nem vesz alkalmat magának, hogy az Entwurf „nemes jellege“ célkitűzését megvizsgálja s a hozzá vezető eszközök és módok felett elmélkedjék. A „nevelés“ körébe tartozó fogalmak közül csupán a „tekintély“ kérdésével foglalkozik egy ízben.¹⁾ A kor ama divatos frázisával szemben, hogy a tekintélyek kora lejárt, meggyőző szavakkal száll sikra s nem tud elképzelni sem iskolát tekintély nélkül, de „*természetes úton kivívott és elismertett tekintély*“ nélkül. Amit e felfogás támogatására felhoz, az ma is teljesen helytálló. A helyzet ma is sok tekintetben hasonló a 60-as évekéhez. Az ifjúság féket nem tűrő, fegyelmet elismerni nem akaró magatartását tapasztalta ő is, mi is a háború utáni években. Az új „életformák“ keresésének vágya hatalmába ejtette azt az ifjúságot is, a mait is. Ezt a vágyat elméleti fejtegetések és izgatások is táplálták.²⁾ De minden komoly vezető, még a háború utáni forradalmak élményei után is, egyetért Brassaival abban, hogy tekintély nélkül nincs nevelés. De az a tekintély természetes úton, szintúgy magától kell hogy megszülessék és elismertessék. Hibás úton jár az a tanár vagy nevelő, aki erőszakolni akarja azt.

¹⁾ Még egy kis elmélkedés az iskola ügye felől. Ker. Magvető, 1868.

²⁾ G. Grunwald. Die Pädagogik des zwanzigsten Jahrhunderts. 1927.